121. Gurfiles, Ala sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 86.

Litteratur: SHM Inventarium nr 3372 (1865); VHAAkad:s concepter 1865, s. 121 (ATA), Föredragningsbok 1865 §§ 192–194; G. Stephens, The Old Northern Runic Monuments 2 (1867–68), s. 878, 3 (1884), s. 236, 4 (1901), s. 73; O. Montelius, Från jernåldern 2 (1869), s. 54 nr 386; S. Bugge, Bemærkninger om runeindskrifter på guldbrakteater (i: Aarbøger 1871), s. 211, Norges indskrifter med de ældre runer 1 (1895), s. 154, Bidrag til tolkning af danske og tildels svenske indskrifter med den længere række runer, navnlig paa guldbrakteater (i: Aarbøger 1905), s. 214, NIæR Indl. (1913), s. 157 not 1; B. Salin, De nordiska guldbrakteaterna (i: ATS 14: 2, 1895), s. 102; O. Janse, Le travail de l'or en Suède (1922), s. 134; C. J. S. Marstrander, De gotiske runeminnesmerker (i: NTS 3, 1929), s. 82 f., s. 140; O. v. Friesen, Rö-stenen (1924), s. 163, Anteckningar 1934 (UUB); B. Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands (1935), s. 63; H. Arntz, Handbuch der Runenkunde (1935), s. 199; W. Krause, Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 40 f. (nr 26); H. Öberg, Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 94, 96; L. Jacobsen och E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter (1942), sp. 807; S. B. F. Jansson, Gotlands runinskrifter (i: Boken om Gotland 1, 1945), s. 144, 146.

Äldre avbildningar: J. Magnus Petersen, teckning (återgiven i Stephens a. a. 1867–68, s. 878, och i Krause a. a. s. 40); B. Nerman a. a. fig. 337; Öberg a. a. fig. 49; Iwar Anderson foto (i Jansson a. a. s. 139).

Guldbrakteat med runinskrift. Tillhör sedan år 1865 Statens Historiska Museum, där den har inv.-nr 3372.

I SHM:s inventarium år 1865 (nr 3372) finnas följande uppgifter om G 121 under rubriken »Fynd fr. Gurfiles i Ahla socken på Gotland»: »En liten guldbrakteat med ögla, ett menniskohufvud med diadem öfver ett fantastiskt djur bärande två horn och skägg. Vid hufvudet en runskrift ... Diam. 0,9 tum. Vigt 1 ort 24 korn. Funnen af Husbonden Lars Gardelin Gurfiles. Värderad med 1/8 förhöjning till 11 Rdr 90 öre. Löst med 12 Rdr Rmt.»

Den förste som i tryck behandlar Gurfiles-brakteaten är G. Stephens; han hade av O. Montelius erhållit uppgifter om fyndet.

Den senaste beskrivningen av den brakteattyp som G 121 företräder lämnas av H. Öberg. Den grupp som Gurfiles-brakteaten tillhör är enligt sakkunskapen dansk, men utbredningsområdet är icke begränsat till Danmark. Fynd av detta slag ha gjorts »såväl på Gotland som i Skåne». Variationerna inom gruppen äro jämförelsevis stora. »Det, som karakteriserar gruppen såsom sådan, är framför allt, att djuret här saknar den gotländska typens mjuka båglinje och i stället är mer eller mindre skarpt vinkelställt. Det fält, som begränsar ögat bakåt, är vidare mycket ofta streckat. Gå vi till ryttaren, har den bakåt uppsvängda hårtofsen en ... markerad spets ... Man behöver endast kasta en blick på de båda grupperna [den danska och den gotländska] för att genast konstatera släktskapen och därmed den gemensamma upprinnelsen. Denna släktskap bestyrkes ytterligare genom de rena blandformer, som finnas. Vi ha ett par särskilt typiska sådana från Gotland, den ena från *Gurfiles* i Ala sn ... och den andra från *Visby Kungsladugård* ... Brakteaterna, båda av sekunda utförande, äro mycket lika dock ej från samma stans. De äro synbarligen utvecklingar ur den gotländska gruppen (bl. a. saknas hakkors) men så starkt påverkade av den danska, att de måste räknas till den senare.»

Gurfiles-brakteatens diameter är 28 mm, dess vikt 5,2781 gram. Runornas storlek är 1,9 mm. Ytorna äro nötta. Runinskriften, som har sin plats till vänster om öglan, ovanför djurhuvudet, löper längs brakteatens kant. Runorna äro otydliga genom nötning, delvis skadade.

Inskriften, som läses från höger till vänster, består av fyra runor, upptill och nedtill begränsade av ramlinjer.

Inskrift:

laþą

Till läsningen: I r. 1 utgår den ensidiga bistaven 0,8 mm nedanför huvudstavens topp, d.v.s. från huvudstavens mitt. Runan är fullt tydlig. På grund av bistavens låga placering är läsningen **l** något tvivelaktig. I 2 **a** är den undre bistaven kortare än den övre. Ovanför den övre bistavens ändpunkt finnes en rundad upphöjning, som icke har förbindelse med bistaven och sålunda icke hör till runan. I 3 **þ**, som har formen ▷, har huvudstavens nedre hälft (med undantag för ett mycket kort stycke längst ned) nötts bort; nedre delen av bistaven är grund, men framträder ännu klart vid snedbelysning. Nedersta spetsen av bistaven är tydligt skönjbar på det ställe, där den träffar huvudstaven. Av r. 4 återstå huvudstaven och en från toppen utgående nedåtriktad bistav. Nedanför denna toppbistav är ytan skadad; i denna skada torde en undre bistav ha förlorats. Runan torde ha varit **a**; den kan ha varit **l** men ej **u**. Efter r. 4 finnas inga säkra spår av någon runa. — Den äldsta läsningen finnes i SHM:s inventarium år 1865: ᛁᛁᚾᛁ. (Inskriften är alltså återgiven från vänster till höger.) — Stephens (efter Petersens teckning): ᚨ ᚨ ᚦ ᚨ. Stephens framhåller, att brakteaten är ganska sliten (»a good deal worn»). Runorna äro däremot tydliga (»pretty plain») med undantag av att nedre delen av bistaven i 3 **þ** och undre bistaven i 4 **a** äro svaga (»faint»). 2 **a** har enligt Stephens angelsaksisk form. Av detta förhållande drager Stephens slutsatsen, att Gurfiles-brakteaten har tillkommit i England eller att den har förfärdigats av en resande engelsman. Stephens' uppfattning, att 2 **a** har angelsaksisk form beror på felläsning av runan; se ovan. Denna missuppfattning påpekades redan av L. F. Läffler i ett brev till Stephens år 1894. I *ONRM* 4 (1901) hänvisas till Läfflers rättelse: »He says that the *second* stave is *not* the provincial English rune for A, but the usual O.N. ᚨ, the apparent up-strokes, being only accidental flakes in the metal.» — Bugge (i *Aarbøger* 1905): »Brakteaten har en Indskrift bestaaende af 4 Runer, som skal læses fra høire mod venstre. Mulig **laþl**. R. 1 har Kvisten langt nede paa den rette Stav ... R. 2 syntes ogsaa mig som Stephens at have Formen af angelsaksisk **a**. Men Läffler ... har vist Ret, naar han bemærker, at Runen ikke er det angelsaksiske **a**, men den sædvanlige **a**-Rune ᚨ, da den tilsyneladende opadgaaende Runestreg kun er en tilfældig Ujævnhed i Metallet. R. 3 har kantet Sidestav, som gaar fra Hovedstavens Top til dens Basis ... R. 4 snarest **l** med Kvisten udgaaende fra den rette Stavs Top; neppe **a**, da en Skraastreg, som synes at gaa ned fra den lodrette Stav til Indskriftens Basis, vel er for tynd og svag til at betragtes som Kvist.» (I *NIæR*, *Indl.*, anför Bugge Gurfiles-brakteaten som exempel på en inskrift, där **þ**-runan har en form, »hvor Sidestaven gaar fra den lodrette Stavs Top til dens Basis.») — Marstrander (a. a. s. 82) påpekar, att »Stephens reproduksjon er villedende». Han anser, att den »naturligste transkripsjon er **laþa**». Den nedre bistaven i r. 4 »er kortere enn den øvre og ikke så tydelig; men det samme er også tilfellet med det første ᚨ, om ikke i så høi grad. Der kan under ingen omstendighet leses *laþu*.» — O. v. Friesen (1934): R. 1 (ᛁ) är »säker»; 2 **a**: »Snett upp åt v. gående staven mkt otydlig o. osäker.» (v. Friesen har alltså, i likhet med Stephens, uppfattat upphöjningen ovanför bistaven som hörande till runan.) 3 **þ**: »Av runan syns säkert övre 1/3 av hst och övre bist.» 4 **a**: »Runan täml. säker». Nedre bistaven och huvudstavens nedersta del anges som skadade. Efter 4 **a** har v. Friesen tyckt sig se en huvudstav, som nära basen har en snett åt vänster (i läsriktningen) gående kort bistav. — W. Krause (a. a.): »Die bildliche Darstellung zeigt den verbreiteten Typus Kopf über Pferd. Oberhalb des Tierkopfes verläuft am Rande entlang die linksläufige Inschrift **laþa**». Krause anmärker: »Der Seitenzweig der *l*-Rune sitzt ziemlich tief, wie auch sonst gelegentlich auf Brakteaten.»

Stephens tolkar inskriften som »NAWÆ» (eller »NAÞÆ») senare som »NÆÞÆ»; se *ONRM* 2 och 4. Han ser i ordet »a well-known Scando-Gothic mans-name». Han tillägger: »As NEW was in old days used for *young*, should this word be an adjective in the dat. sing. masc. def. it would mean to-the-*youngster*. Should the name be NAÞÆ, it will also be one well-known in old Scando-Gotic times.» — Bugge anser, att runföljden **laþl** kan »være forkortet skrevet for **laþu** og sidste Rune **l** for **al**» (*Aarbøger* 1905, s. 214). Ordet **laþu**, känt från andra brakteatinskrifter, uppfattar Bugge »som et Substantiv, der formelt svarer til oldn. *lǫð* 'Indbydelse'»; (se a. a. s. 201 och *ANF* 8, 1892, s. 20).

C. J. S. Marstrander anför (i *De gotiske runeminnesmerker*, s. 82 f.) inskriften som exempel på ett ord i gotisk språkform. Enligt Marstrander är G 121 ur denna synpunkt av »ganske særlig interesse», i

det att *laþa* är »det gotiske motstycke till *laþu* (gn. *lǫð*) på brakteatene Darum II, Fyn (nr. 24) og Skåne (nr. 19)».[1] I motsats till G 121 äro »*laþu*-brakteatene ... alle avfattet i skandinavisk sprog.»

I kapitlet »Die gotischen Denkmäler» skriver H. Arntz (a. a. s. 199): »Seit langer Zeit kannte man zwei gotische Denkmäler: die Speerspitze von *Kowel* und den Ring von *Pietroassa* ... Dazu stellte sich schliesslich die Speerspitze von *Müncheberg* (*Dahmsdorf*), die mit der von *Kowel* nächstverwandt ist. Es blieb Marstrander vorbehalten, den got. Charakter einer Reihe weiterer Denkmäler zu erweisen ... Zu den drei genannten treten zunächst ein paar gotländische Inschriften: der Stein von *Kylver*, die Spange von *Etelhem* ... die Lanzenspitze von *Mos* und die Brakteaten von *Hobergsåker* und *Gurfile*.»

W. Krause, som daterar G 121 till omkring år 500, läser inskriften på samma sätt som Marstrander och ansluter sig, i likhet med Arntz, till hans uppfattning om dess språkform: »Marstrander sieht mit Recht in *laþa* Nom. Sg. Fem. die gotische Entsprechung zu dem urnordischen Formelwort *laþu* (f. ō-St.) 'Ladung', in magischer Bedeutung 'Zitation' ... Das Formelwort wird hier ohne jeden Zusats verwendet, so wie auch die Formelwörter *alu*, *laukaR*, *ehwe* ohne weiteren Zusatz auftreten können. Mit der Ritzung dieses Formelworts sollen ganz allgemein magische Kräfte beschworen werden.» Krause tillägger: »Bemerkenswert ist das Zeugnis für gotische Sprache (Femininendung *-a* für urnord. *-u*) auf der Insel Gotland; vgl. die Zeugnisse für gotische Sprache auf dem Stein von Kylver ..., der Speerspitze von Mos ... und auf der Spange von Etelhem.»

Att inskriften G 121 innehåller ett formelord, ett »trollord», avsett som en besvärjelse, ett skydd mot onda makter eller en »inbjudan» till goda makter är ofrånkomligt, icke minst på grund av parallellen med andra brakteatinskrifter, där ordet *laþu* förekommer. På grund av att sista runan i G 121 icke är **u**, utan med all sannolikhet skall läsas **ɑ**, avviker G 121 från övriga inskrifter av detta slag. Denna avvikelse kan förklaras som ett spår av gotisk språkform. Formellt kan ordet vara antingen nom. sg. f. (fvn. *lǫð*) eller 1 sg. pres. av verbet got. *laþôn*, fvn. *laða* 'inbjuda'. Inskriften torde kunna dateras till omkring år 500.

[1] Om dessa brakteater se *Danmarks Runeindskrifter* (1942), sp. 500, 522 och 524 f.

122. Buttle kyrka.

Pl. 67.

Litteratur: L 1739, S 74. C. G. Hilfeling, Resejournal 1801 (F m 57: 10), s. 104; N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 32; Kyrkoinventarium 1830 (ATA); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 155; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB); Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 3 (1952), s. 406.

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning (Fm 57: 11, Tab. 39 B); O. v. Friesen och J. W. Hamner foto 1923 (ATA).

Gravhäll med runinskrift. Den ligger infälld i korgolvet, som numera består av kalkstensplattor (tidigare trägolv), mitt i gången, framför altaret. Den låg på samma plats redan vid Hilfelings besök år 1801: »midt för Altaret i Buttle kyrka»; »en gammal marmor Grafsten, som ligger midt för altar disken i Buttle kyrka». — N. J. Ekdahl 1826: »Framför altaret ligger en sten 4 aln. lång och 2 bred med präntade runor.» — *Kyrkoinventarium* 1830: »Midt för Altaret i Choret är en Grafsten 4 aln. lång, 2¼ aln. bred.»

Ljusgrå kalksten. Formen är rektangulär; längd 2,57 m, bredd 1,50 m. Hällen är lagad, men i stort sett väl bevarad. Utefter stenens fyra ytterkanter går ett inskriftsband av två inhuggna ramlinjer. Inskrift finns endast på ena kortsidan. Inskriftsbandets bredd är 8 cm. Runorna stå fritt inom bandet, d.v.s. stavarna gå varken upptill eller nedtill fram till ramlinjerna, såsom annars vanligen är fallet; deras höjd är 5 cm. Stavarnas ändar äro kilformiga; detsamma gäller om bistavarna i **h** (däremot icke i **a** och **n**). Inskriften har härigenom fått ett säreget, majuskelliknande utseende. Därtill bidrager också den rundade formen av **r** och **u**. — L 1739: »Runorna serdeles omsorgsfullt huggne, stafvarne lika Latinska Uncialer, vida och tvärt afhuggne vid ändarne.»

Inskrift:

✠ : hier : huilis : hera : ioan : raþa͡rs : sun : af : at͡ligabo · bi

»Här vilar herr Johan, son till Radar, från Atlingbo ...»

Till läsningen: 3 **e** är tydligt stunget; likaså 12 **e**. 22 **ar** är binderuna; sannolikt skall också r. 30 uppfattas som binderuna **tl**. 32 **g** är tydligt stunget. **o**-runan (16 och 35 **o**) har formen ᛟ. 37 **i** är säkert. Skiljetecknet efter 35 **o** är osäkert. Efter 37 **i** finnas ett par fördjupningar, som dock knappast äro huggna.

Hilfeling: 10 **r**, 36–37 **þa** (F m 57: 10 s. 104; på teckningen Tab. 39 B mera osäkert: **þi**). — C. Säve har icke de båda binderunorna: 22 **r**, 30 **t**. — v. Friesen: Intet skiljetecken efter 35 **o** och 37 **i**.